

Meer gelijk dan de anderen:

Jongeren over de waargenomen rechtvaardigheid van uitkeringen

*Vera Hoorens¹, Katholieke Universiteit te Leuven
Gijs Dekkers, Universitaire Faculteiten Sint-Ignatius Antwerpen*

Om het draagvlak voor het veranderende stelsel van sociale zekerheid in te schatten is het belangrijk inzicht te hebben in hoe (vooral) jongeren tegen dit stelsel aankijken. Nagegaan werd of studenten het behoefte- en het gelijkheidsprincipe op een gelijke manier toepassen bij het inschatten van de rechtvaardige hoogte en duur van uitkeringen en bij uitkeringen voor henzelf en anderen. Vooral het gelijkheidsprincipe werd gehanteerd. Er waren echter ook discrepanties tussen “noodzakelijke” en “rechtvaardige” uitkeringen die werden gemodereerd door de dimensie van de uitkering (hoogte vs duur) en de persoon voor wie de uitkeringen bestemd waren.

Inleiding

In Nederland en de rest van Europa voltrekken zich maatschappelijke en beleidsmatige veranderingen, die grote gevolgen hebben voor het sociale zekerheidsstelsel. Enerzijds is er de vergrijzing, waardoor meer middelen moeten worden besteed aan ouderdoms- en medische voorzieningen (Nelissen, 1997a; Verbon, 1998). Anderzijds is er een selectief terugtrekkende overheid, waardoor sommige maatschappelijke risico's in de toekomst nog wel door het sociale zekerheidsstelsel worden gedekt en andere niet. Samen kunnen deze verschijnselen het publieke draagvlak voor het in de toekomst overblijvende systeem van sociale zekerheid onder druk zetten. Het is dus niet te verwonderen dat sociale wetenschappers buigen over vragen rondom

¹Correspondentie-adres: Vera Hoorens, Departement Psychologie, K.U. Leuven, Tiensestraat 102, B - 3001 Leuven. De auteurs danken Kamieke van de Riet en Nicole Remmers voor het verzamelen van de gegevens, Tineke Willemsen voor het onder hun aandacht brengen van de literatuur over “entitlement”, en Jos Berghman voor zijn pleidooi voor een psychologie van de sociale zekerheid.

het sociale zekerheidsstelsel en meer bepaald over de vraag hoe mensen dit stelsel en zijn gebruikers waarnemen (bijvoorbeeld van Oorschot, 1996, Nelissen, 1997b). Vooral van de huidige generatie jongeren is het belangrijk te weten wat ze van de sociale zekerheid vinden, omdat zij tot de generatie behoren die de gevolgen van de vergrijzing en de privatisering ten volle zullen ondervinden. Zelfs wanneer maatregelen oudere bevolkingsgroepen betreffen, is voor hen meestal een overgangperiode voorzien zodat de huidige ontwikkeling hen in vergelijking met jongeren relatief minder treffen.

Tot nu toe hebben sociaal-psychologen zich in deze context nauwelijks laten horen. Dit is jammer omdat juist zij hypothesen en theorieën hebben ontwikkeld over de op dit gebied relevante thema's, zoals de bereidheid om bij te dragen aan publieke goederen, waargenomen rechtvaardigheid, toekomstverwachtingen voor zichzelf en anderen, en groepsverschijnselen zoals cohesie en solidariteit. Sociaal-psychologen kunnen daardoor, zeker als ze samenwerken met bijvoorbeeld economen, een waardevolle bijdrage leveren aan het beantwoorden van vragen over gedrags- en belevingsaspecten van het sociale zekerheidsstelsel. Het hier gerapporteerde onderzoek maakt deel uit van een groter project dat juist daarom is opgestart om bij te dragen aan het inzicht in de psychologische rol en betekenis van het sociale zekerheidsstelsel.

Directe aanleiding tot het project was een rapport over de opinies van Nederlanders over het sociale zekerheidsstelsel, gebaseerd op een onderzoek in opdracht van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (van Oorschot, 1996). Hierin werd onder meer nagegaan op grond van welke criteria de overheid volgens de respondenten de hoogte van diverse vervangingsinkomens zou moeten bepalen. In principe kunnen diverse rechtvaardigheidsopvattingen worden toegepast, waaronder het behoefteprincipe (van de mensen die recht hebben op een uitkering, krijgen zij die meer in nood zijn een hogere uitkering), het gelijkheidsprincipe (iedereen krijgt in vergelijkbare omstandigheden evenveel), het prestatieprincipe (wie meer aan de maatschappij heeft bijgedragen, krijgt in geval van nood ook meer) en het schuldprincipe (wie minder schuld heeft aan de eigen probleemsituatie, krijgt meer dan wie meer schuld draagt). De meerderheid van de respondenten koos voor het gelijkheidsprincipe, terwijl het behoefteprincipe op enige afstand op de tweede plaats kwam. Bij verder onderzoek waarbij het behoefteprincipe uitgesplitst werd in termen van de concrete omstandigheden die er aan de behoefte tot ondersteuning ten grondslag kunnen liggen, bleek het behoefteprincipe nog belangrijker dan het in eerste instantie scheen. Zo vond een

meerderheid van de respondenten dat de hoogte van diverse vervangingsinkomens op grond van het behoeftebeginsel bepaald moest worden, als “grotere behoefte” geoperationaliseerd werd als “niet in staat zijn zelf iets (bij) te verdienen” of “niet samenleven met een partner die een eigen inkomen inbrengt”. Het behoeftebeginsel kreeg geen steun als het geoperationaliseerd werd in termen van “niet over spaargeld beschikken” of “langere tijd op de uitkering aangewezen zijn”. Het lijkt er dus op dat de meeste Nederlanders vinden dat de belangrijkste criteria om de hoogte van uitkeringen bepalen, het gelijkheids- en het behoefteprincipe zijn. Aangezien deze principes ook het meest gebruikt worden bij de huidige sociale voorzieningen, kan worden verwacht dat de meeste Nederlanders het huidige stelsel vrij rechtvaardig vinden.

Het onderzoek door van Oorschot (1996) roept ook vragen op. Ten eerste concentreerde zijn onderzoek zich, althans wat uitkeringen betreft, uitsluitend op de hoogte ervan. Er zijn echter heel wat andere aspecten die een belangrijke rol kunnen spelen in de publieke opinie. Eén ervan is de duur van een uitkering. Zo biedt een systeem van uitkeringen slechts een vangnet voor maatschappelijke- of gezondheidsrisico's, als mensen er voldoende lang op kunnen rekenen om probleemsituaties door te komen. Voor zover de waargenomen rechtvaardigheid van het sociale zekerheidsstelsel niet alleen bepaald wordt door de hoogte van de uitkeringen, maar ook door de duur ervan, is het nodig na te gaan welke criteria mensen juist vinden om deze duur te bepalen. Het is inderdaad maar de vraag of mensen vinden dat dezelfde criteria moeten gelden om te bepalen hoe hoog een uitkering moet zijn, als om te bepalen hoe lang iemand er een beroep op kan doen. Dit blijkt al uit de bijkomende bevinding van van Oorschot (1996) dat een duur-gerelateerde dimensie van behoefte volgens zijn respondenten geen bruikbaar criterium was voor de bepaling van de hoogte van uitkeringen.

Een tweede vraag is of mensen bij het bepalen van een redelijke of rechtvaardige hoogte en duur van uitkeringen verschillende maatstaven hanteren voor zichzelf versus voor anderen. Logisch gezien is daar geen reden toe. Als mensen het gelijkheidsprincipe hanteren, dan spreekt het vanzelf dat iedereen in een vergelijkbare situatie even veel moet krijgen en gedurende een even lange tijd. Er zijn echter twee redenen om aan te nemen dat mensen de “juiste” hoogte en duur van uitkeringen en de juiste manier om die dimensies te bepalen toch anders inschatten voor zichzelf dan voor anderen. De eerste is puur empirisch en gebaseerd op andere uitkomsten van van Oorschot (1996). Mensen

dachten immers op verschillende manieren over allerlei voorzieningen, afhankelijk van hun eigen situatie. Zo stonden respondenten met een hoger gezinsinkomen (die relatief vaak tot de categorie tweeverdieners behoorden) weigerachtiger tegen het verrekenen van het partnerinkomen bij de hoogte van uitkeringen dan respondenten uit lagere inkomensgroepen (die relatief vaak behoorden tot huishoudens met een enkele kostwinner). Deze en gelijkaardige gegevens wijzen op een door eigenbelang gekleurde kijk op de sociale zekerheid. Als eigenbelang meespeelt bij perceptie van de manier waarop de hoogte en de duur van uitkeringen bepaald moeten worden, is te verwachten dat mensen daar anders over nadenken wanneer het om uitkeringen voor henzelf gaat dan wanneer het om uitkeringen voor een ander gaat.

De tweede reden is zowel theoretisch als empirisch en heeft te maken met de zelfdienende vertekeningen die een vrijwel alomtegenwoordig kenmerk vormen van de manier waarop mensen tegen zichzelf en anderen aankijken. Zo denken de meeste mensen dat ze capabeler en moreel beter zijn dan de gemiddelde ander of dan de meeste anderen, dat ze zich beter gedragen en dat ze een betere toekomst tegemoet gaan (voor een overzicht zie bijvoorbeeld Hoorens, 1993, 1994). De meeste onderzoekers interpreteren zelfdienende vertekeningen ofwel in de context van een formulering van de sociale vergelijkingstheorie, die stelt dat mensen zich onder meer met anderen vergelijken vanuit het motief om een relatief gunstig beeld van zichzelf te realiseren of te behouden, ofwel in termen van cognitieve beperkingen (vooral beperkingen die te maken hebben met een egocentrische selectie van relevante informatie), of in termen van een combinatie van beide (zie bijvoorbeeld Hoorens, 1993). Illusoire superioriteit (zelfdienende vertekening in de perceptie van gedrag, trekken en vaardigheden) en onrealistisch optimisme (zelfdienende vertekening in verwachtingen) zijn vastgesteld op verschillende gedrags- en levensdomeinen. Gegeven de algemeenheid ervan valt te verwachten dat ze ook de manier kleuren waarop mensen tegen het sociale zekerheidsstelsel aankijken.

Samengevat roept van Oorschot (1996) twee vragen op: a) wat is het relatieve belang van het behoefte- en het gelijkheidsprincipe bij wat mensen als een redelijke duur, naast een redelijke hoogte, van uitkeringen waarnemen, en b) zijn er zelf-ander verschillen in wat mensen een redelijke hoogte en duur van uitkeringen vinden. Uiteraard hebben beide vragen raakvlakken met de bredere problematiek van en theorievorming over de waarneming van rechtvaardigheid (zie bijvoorbeeld Mellers & Baron, 1993) en

het waargenomen “recht op” bepaalde goederen en middelen (“entitlement”, zie bijvoorbeeld Major, 1996). Zo stelde Van Avermaet (1975) vast dat mensen die tussen verschillende rechtvaardigheidsprincipes kunnen kiezen bij een eenmalige verdeling van uitkomsten tussen hen en iemand anders, dat principe kiezen dat voor henzelf het gunstigst uitpakt. Als dit ook geldt bij het bepalen van “rechtvaardige” uitkeringen, dan kan worden verwacht dat mensen meer geneigd zijn het gelijkheidsprincipe te hanteren als ze denken dat ze minder nodig hebben dan anderen, terwijl ze meer geneigd zullen zijn het behoefteprincipe te hanteren als ze denken dat ze meer nodig hebben. Anders onderzoekers hebben vastgesteld dat bij het inschatten van rechtvaardige beloningen en salarissen mannen doorgaans hogere eisen stellen dan vrouwen (bijvoorbeeld Major, 1987; Desmarais & Curtis, 1997). Dit heeft onder meer te maken met het feit dat een rechtvaardige beloning vaak wordt ingeschat in vergelijking met wat anderen krijgen, en omdat mannen in de huidige maatschappij doorgaans meer verdienen dan vrouwen. Als dit ook bij uitkeringen het geval is, zouden mannen hogere rechtvaardige uitkeringen moeten noemen dan vrouwen. Wat de duur van de uitkeringen betreft, is het niet duidelijk of een man-vrouw verschil verwacht kan worden.

Voor zover wij weten is nog geen onderzoek gedaan over zelf-ander verschillen in de rechtvaardig geachte hoogte en de duur van uitkeringen. Daardoor is het niet mogelijk om meer concrete predicties te formuleren over de concrete manier waarop deze vertekening zich zou manifesteren. Als mensen voor het bepalen van een “redelijke” hoogte van een uitkering consequent het behoefteprincipe hanteren, kunnen ze bijvoorbeeld denken dat ze met minder middelen rond kunnen komen dan anderen. In dat geval moeten ze het redelijk vinden als ze zelf een lagere uitkering krijgen dan anderen. Anderzijds is het mogelijk dat mensen hun eigen wensen en verlangens ernstiger nemen (en dus eerder interpreteren als levensbehoeften) dan die van anderen. In dat geval zouden ze juist kunnen denken dat ze meer nodig hebben en meer moeten krijgen dan anderen. Dit geldt ook op het vlak van de “redelijke” duur van uitkeringen: mensen kunnen verwachten dat ze in geval van problemen zelf sneller weer voor zichzelf zullen kunnen zorgen dan anderen, maar ook dat ze in geval van nood recht hebben op een langere overbruggingsperiode.

Wat hier gerapporteerd wordt, zijn de resultaten van een eerste onderzoek in een reeks studies die ontworpen zijn om deze en andere vragen te beantwoorden. Een groep studenten vulde een vragenlijst in waarbij de helft van hen voor een aantal uitkeringen

aangaf hoe hoog het bedrag was dat iemand “nodig had om redelijk comfortabel” rond te komen als hij of zij ooit een beroep op de uitkering moest doen. Deze studenten gaven ook aan gedurende welke periode zij dachten dat iemand elk van die uitkeringen nodig zou hebben. De andere helft gaf niet aan welke hoogte en duur nodig waren, maar welke hoogte en duur “redelijk en rechtvaardig” zouden zijn. Beide groepen gaven hun schattingen van hoogte en duur zowel voor zichzelf als voor de gemiddelde ander van dezelfde leeftijd, sekse en opleiding.

Door een vergelijking van de “nodige” en de “redelijk en rechtvaardige” uitkeringen voor zichzelf en voor anderen kon de rol van het gelijkheidsprincipe en het behoefteprincipe worden nagegaan. Als het gelijkheidsprincipe werd gehanteerd, moesten de respondenten een even hoge en even langdurige uitkering voorstaan voor zichzelf als voor anderen, ongeacht de “nodige” hoogte en duur van die uitkering. Als het behoefteprincipe werd gehanteerd, zouden de gerapporteerde “redelijke en rechtvaardige” uitkeringen even hoog en langdurig moeten zijn als de “nodige” uitkeringen. Eventuele systematische zelf-ander verschillen in de “nodige” uitkeringen zouden zich dan ook moeten weerspiegelen in analoge zelf-ander verschillen in de “redelijke en rechtvaardige” uitkeringen. Door de bovenstaande vergelijkingen door te voeren voor zowel de hoogte als de duur van uitkeringen, kon een eventueel verschil tussen de voor de twee dimensies geldende criteria worden onderzocht.

Studenten bieden geen representatieve steekproef van de Nederlandse jongeren. We hebben ervoor gekozen om dit onderzoek bij studenten en dan ook nog studenten van één universiteit uit te voeren omdat studenten een relatief homogene groep jongeren vormen. Deze homogeniteit biedt een goede achtergrond voor een exploratief onderzoek naar zelf-ander en hoogte-duur verschillen bij de waargenomen rechtvaardigheid van uitkeringen. Wanneer deze steekproef interessante resultaten opleverde, zou het immers de moeite waard zijn om in vervolgonderzoek naar meer representatieve en landelijke steekproeven te streven. Representativiteit was met andere woorden (voorlopig) geen doelstelling.

Methode

Respondenten

Driehonderd vijftien studenten (140 mannen, 175 vrouwen) van 18 tot 31 jaar (gemiddelde leeftijd 21 jaar) van diverse studierichtingen namen deel in ruil voor 10 gulden of, voor de eerstejaars psychologie die dat wensten, een proefpersoonuur.

Materiaal en design

Het onderzoek vond plaats in de context van een groter onderzoek over het sociale zekerheidstelsel. Alle instructies en items waren opgenomen in een brochure waarin de proefpersonen ook hun antwoorden neerschreven. Alle manipulaties werden gerealiseerd door verschillende versies van de vragenlijst te construeren.

De brochure bevatte een lijst van vijf² uitkeringen waarvoor de respondenten een duur en hoogte moesten schatten: bijstand en weduwen-, wezen-, werklozen-, en werkonbekwaamheidsuitkeringen (afgekort tot WAO). We duidden alle uitkeringen aan met hun populaire naam en niet met de technisch juiste namen van de uitkeringen en desbetreffende wetten. We wilden immers onderzoeken hoe de respondenten tegen de uitkeringen aankeken en niet wat hun kennis was van de relevante wetgeving. Gevraagd werd een duur (jaren en maanden) en een hoogte (netto maandelijks bedrag in guldens) voor elk van de 5 uitkeringen. De volgorde van duur- en hoogteschattingen werd gecontrabalanceerd.

Het type schatting dat de proefpersonen moesten geven, werd gemanipuleerd (manipulatie van Beoordeling). De helft van de proefpersonen gaf de duur en hoogte aan die “redelijk en rechtvaardig” zou zijn (Rechtvaardigheidsconditie), terwijl de andere helft de duur en hoogte aangaf die “nodig was om redelijk comfortabel rond te komen” (Noodzakelijkheidsconditie).

Alle proefpersonen gaven twee keer duur- en hoogteschattingen: een keer voor zichzelf en een keer voor de gemiddelde ander van dezelfde leeftijd, geslacht en opleiding (Doelpersoon: zelf vs ander). Om te controleren voor volgorde-effecten werd

² Oorspronkelijk en om redenen die te maken hebben met andere elementen van het ruimere onderzoek gaven de respondenten ook schattingen voor de vergoeding van ziekteverlof en, alleen voor de hoogte van de uitkering, voor de basisuitkering voor ouderen (AOW). Deze uitkeringen zijn niet in de huidige analyses opgenomen omdat de eerste uitkering in elk geval qua duur volstrekt onvergelijkbaar bleek met de andere uitkeringen en omdat de tweede uitkering – doordat alleen voor de hoogte schattingen werden gevraagd – een eenduidige vergelijking van de hoogte en duur van de uitkeringen kon bemoeilijken.

ook deze volgorde gemanipuleerd. De ene helft van de proefpersonen gaf eerst schattingen van duur en hoogte voor zichzelf, terwijl de andere helft eerst schattingen gaf voor de gemiddelde ander (Volgorde: zelf- ander vs ander-zelf). De twee doelpersonen waren van elkaar gescheiden door vragen over andere aspecten van de sociale zekerheid. Deze dienden hier als filler-items om geheugeneffecten te beperken. Om dezelfde reden werd in de hoogte- en duurlijsten een verschillende volgorde gehanteerd.

Effecten konden worden verwacht van Beoordeling, Doelpersoon (zie de introductie) en Volgorde (zie bijvoorbeeld Hoorens, 1995). Deze variabelen werden in de analyses meegenomen. Dit resulteerde in een 2 (Doelpersoon) x 2 (Beoordeling) x 2 (Volgorde) x 2 (Sekse) design.

Procedure

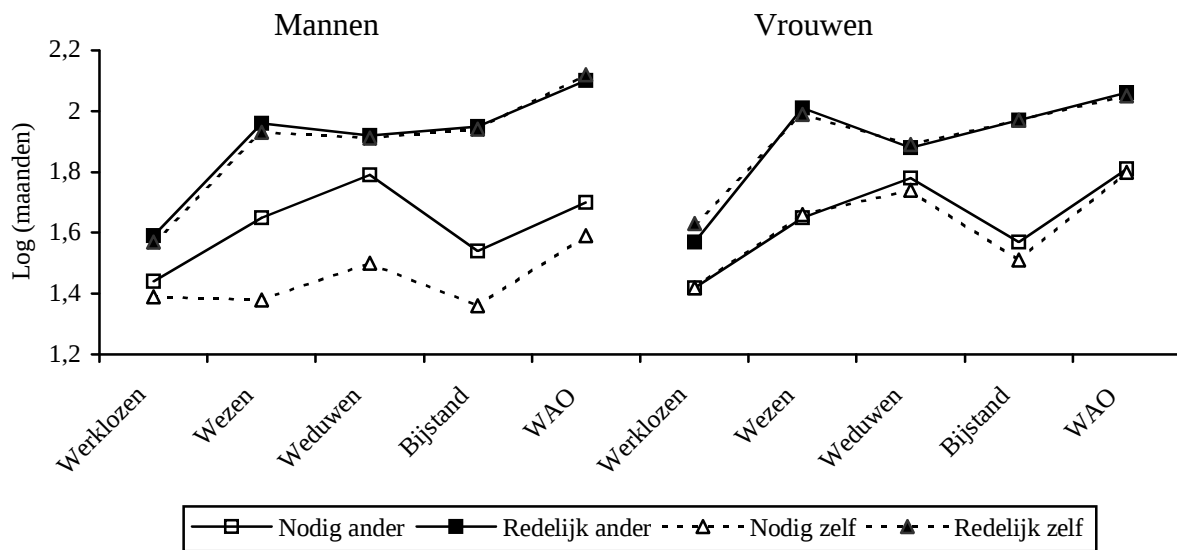
De proefpersonen werden op de campus persoonlijk en via affiches uitgenodigd voor een vragenlijstonderzoek over “verwachtingen van jonge mensen”. Met studenten die daarmee instemden werd een afspraak gemaakt voor één van een reeks collectieve sessies die kort na elkaar werden georganiseerd. De respondenten werden volgens het toeval over de condities verdeeld, behalve dat ernaar werd gestreefd om ongeveer evenveel mannen en vrouwen in de verschillende condities te plaatsen.

Bij hun aankomst vertelden we dat het onderzoek zich concentreerde op wat jonge mensen over het sociale zekerheidsstelsel dachten. Daartoe kregen ze een vragenlijst die ze in hun eigen tempo mochten invullen. Belangrijk was dat ze alle items beantwoordden in de volgorde waarin ze in de brochure voorkwamen. Eveneens vroegen we hen om de vragenlijst individueel in te vullen. Surveillanten (één of twee naargelang de groepsgrootte) keken erop toe dat dit laatste inderdaad gebeurde. Het invullen van de totale vragenlijst nam ongeveer een uur in beslag.

Resultaten

De duurgegevens werden omgezet in maanden. Vooral de duur- maar ook de hoogteschattingen waren scheef verdeeld. Daarom werd op alle schattingen een

logaritmische transformatie uitgevoerd, die de varianties homogeniseerde. Multivariate variantie-analyses werden uitgevoerd met de getransformeerde scores voor de vijf uitkeringen als afhankelijke variabelen, de Doelpersoon (zelf vs ander) als binnen-proefpersoonsvariabele en Sekse (man vs vrouw), Volgorde (zelf-ander vs ander-zelf) en Beoordeling (noodzakelijkheid vs rechtvaardigheid) als tussen-proefpersoons-variabelen. Aangezien we in dit exploratieve onderzoek vooral geïnteresseerd waren in algemene trends over uitkeringen heen en niet zozeer in een gedetailleerde afzonderlijke analyse voor specifieke uitkeringen, rapporteren we binnen het beknopte bestek van dit hoofdstuk alleen multivariate effecten.

Figuur 1. Duurscores in functie van beoordeling, doelpersoon, en sekse.

Veel respondenten (51 van de 315) gaven voor enkele uitkeringen geen duur. In de Rechtvaardigheidsconditie (21 respondenten) noteerden zij vaak een variant van de opmerking “zo lang als nodig”. Het lijkt dus alsof veel respondenten de rechtvaardige duur van sommige uitkeringen enkel in termen van de noodzaak ervan konden of wilden definiëren, wat op het hanteren van een behoefteprincipe wijst. In de Noodzakelijkheidsconditie waren er echter nog meer ontbrekende waarden (30 respondenten). Het grote aantal ontbrekende waarden bij de duurschattingen kan dus niet worden opgevat als een uiting van het behoefteprincipe bij de bepaling van de duur van uitkeringen. Bij de hoogtegegevens waren er minder ontbrekende gevallen. Slechts 11

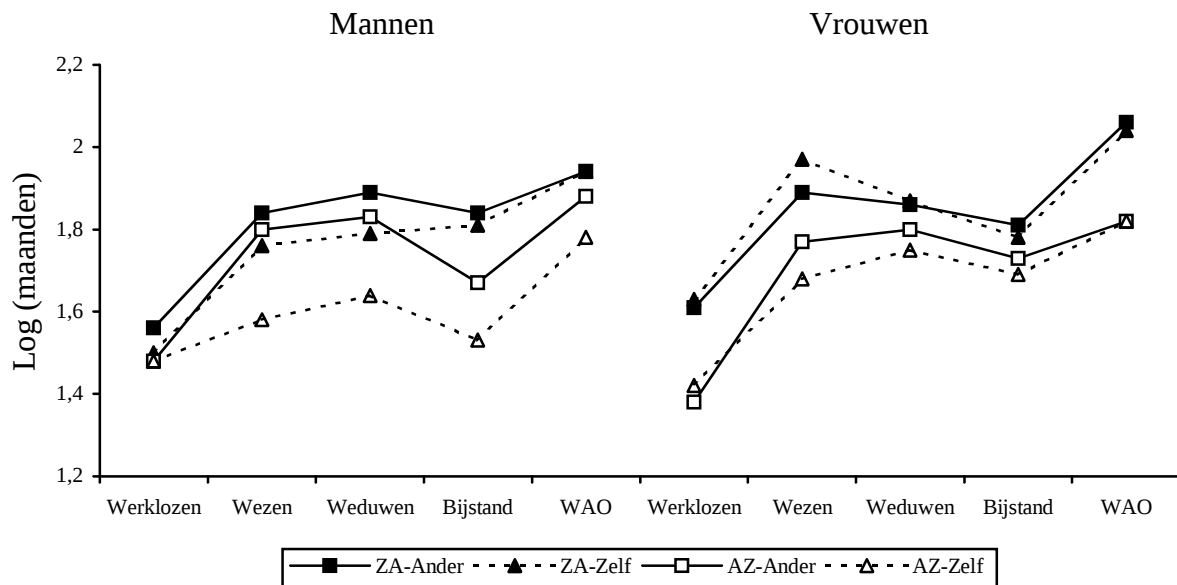
respondenten gaven soms geen hoogteschatting. Ze behoorden allemaal tot de Noodzakelijkheidsconditie. Hieraan zou de voorzichtige conclusie verbonden kunnen worden dat het moeilijk was in te schatten hoeveel men in de toekomst nodig zou hebben en gedurende welke periode.

De MANOVA op de duurgegevens leverde hoofdeffecten op van de Beoordeling, $F(5, 252) = 11.5; p < .001$; en van de Doelpersoon, $F(5, 252) = 3.1; p < .01$. Deze werden gecompliceerd door een significante interactie van Doelpersoon met Sekse, $F(5, 252) = 2.4; p < .05$; en marginaal significante interacties van Doelpersoon met Beoordeling, $F(5, 252) = 2.1; p < .075$; en van Doelpersoon met Volgorde, $F(5, 252) = 2.0; p < .075$. Verder was er een significante interactie van Sekse met Volgorde, $F(5, 252) = 2.5; p < .05$.

Figuur 1 toont de duurscores in functie van Doelpersoon, Beoordeling en Sekse. Gemiddeld vonden de respondenten voor alle uitkeringen een langere duur redelijk en rechtvaardig, dan de duur die ze *nodig achtten om redelijk comfortabel te kunnen rondkomen*. Daarnaast noemden ze een korter durende uitkering voor zichzelf dan voor de gemiddelde ander. Er is echter alleen een zelf-ander verschil wat betreft de “nodige” duur en niet wat betreft de “redelijke en rechtvaardige” duur. Het grotere zelf-ander verschil dat mannen vertonen in vergelijking met vrouwen komt is bijna helemaal toe te schrijven aan het feit dat zij denken minder langdurig een uitkering “nodig” te hebben dan de gemiddelde ander. Als ze een “rechtvaardige” duur moeten inschatten, is er noch een zelf-ander, noch een man-vrouw verschil.

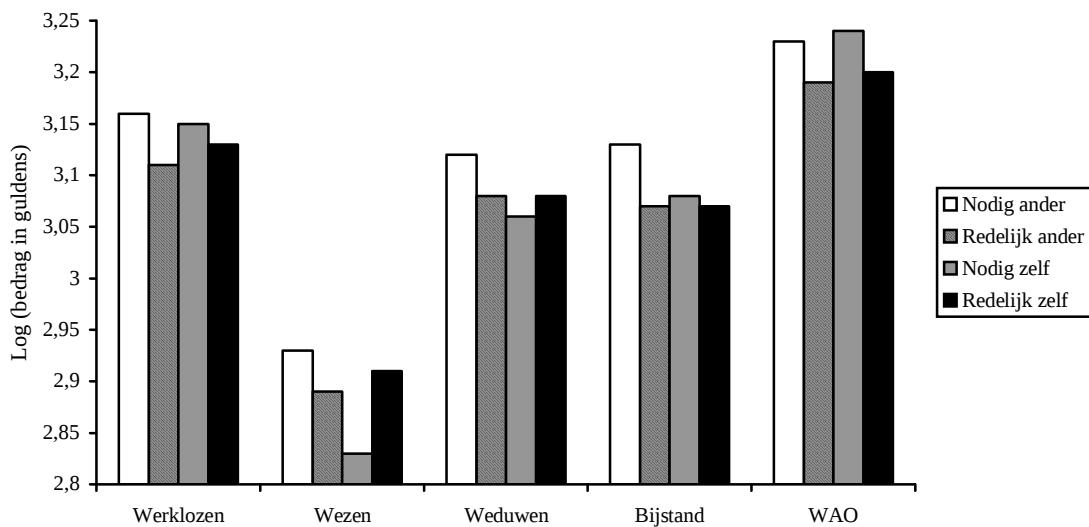
Figuur 2 toont de duurscores in functie van Doelpersoon, Volgorde, en Sekse. De respondenten die eerst schattingen gaven voor de ander, gaven doorgaans lagere schattingen dan de respondenten die eerst schattingen gaven voor zichzelf. In de ander-zelf volgorde hadden de proefpersonen ook meer de neiging om korter durende uitkeringen te noemen voor zichzelf dan voor de ander.

De MANOVA op de hoogtegegevens toonde een hoofdeffect van Sekse, $F(5, 292) = 2.5; p < .05$. Daarnaast waren er interacties van Doelpersoon met Beoordeling, $F(5, 292) = 2.4; p < .05$; en van Doelpersoon met Volgorde, $F(5, 292) = 2.9; p < .05$. Deze laatste werd gecompliceerd door een driewegsinteractie van Doelpersoon met Volgorde met Sekse, $F(5, 292) = 3.5; p < .005$.

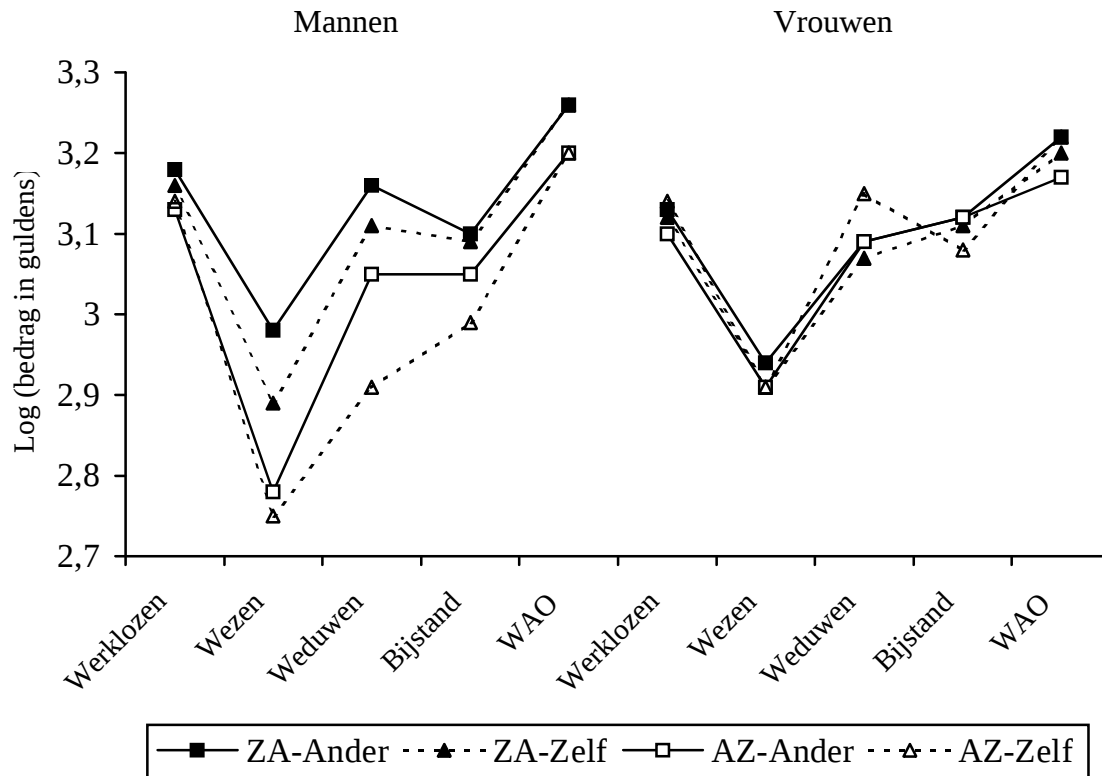
Figuur 2. Duurscores in functie van doelpersoon, volgorde en sekse.

Figuur 3 toont de hoogtescores in functie van Doelpersoon en Beoordeling. De proefpersonen achtten het redelijk en rechtvaardig als de ander een lagere uitkering

Figuur 3. Hoogtescores in functie van doelpersoon en beoordeling.

kreeg dan wat die ander nodig had. Voor zichzelf vonden ze dat ofwel in mindere mate, ofwel juist niet: voor sommige uitkeringen vonden ze het zelfs redelijk en rechtvaardig als hun uitkering iets hoger uitviel dan wat ze nodig hadden.

Figuur 4. Hoogtescores in functie van doelpersoon, volgorde, en sekse (ZA = zelf-ander volgorde, AZ = ander-zelf volgorde).

Discussie

Een eerste vraag was of jongeren de hoogte en de duur van uitkeringen op dezelfde manier beoordeelden. Dit bleek deels wel en deels niet het geval. Enerzijds verstonden de respondenten onder een “rechtvaardige” hoogte en duur van uitkeringen, een ongeveer even hoge en even langdurige uitkering voor zichzelf als voor de gemiddelde ander, zodat het lijkt alsof ze telkens een gelijkheidsprincipe hanteerden. De gegevens van van Oorschoot (1996) worden hiermee aan de hand van een andere dan de door hem gebruikte onderzoeksmethode gerepliceerd en uitgebreid. Anderzijds moet het

uniforme gebruik van het gelijkheidsprincipe voor de hoogte en de duur van uitkeringen ook genuanceerd worden. De respondenten vonden het rechtvaardig als een uitkering gedurende een langere periode werd verstrekt, maar niet als het maandelijkse bedrag hoger lag, dan wat de begunstigde nodig had.

Welke rol speelt het behoefteprincipe? In dit onderzoek een ondergeschikte rol. Ten eerste hebben de respondenten volgens henzelf minder nodig dan anderen, maar toch willen ze zeker niet minder krijgen. Ten tweede treedt zowel bij de duur als de hoogte van uitkeringen een systematisch verschil op tussen “rechtvaardige” en “nodige” waarden. Toch toont een vergelijking van de uitkeringen onderling dat de noden van mensen in verschillende sociale probleemsituaties verschillend worden opgevat en dat de rechtvaardige hoogte en duur van uitkeringen hier tot op zekere hoogte samen mee variëren. Het behoefteprincipe lijkt dus wel een rol te spelen, maar alleen bij de vergelijking van verschillende uitkeringen en in mindere mate bij de vergelijking van mensen die een beroep doen op een bepaalde uitkering. Anderzijds moet worden onderstreept dat in het voorliggende onderzoek geen scenario’s met informatie over bijvoorbeeld gezinsomstandigheden aan de respondenten is aangeboden, om het effect daarvan op rechtvaardig geachte uitkeringen na te gaan. Mogelijkerwijs zal vervolgonderzoek waarin dit wel gebeurt een grotere rol van het behoefteprincipe aantonen. Ondertussen kan niet worden voorbijgegaan aan de systematische afwijking die is gevonden tussen “nodige” en “rechtvaardige” uitkeringen, wat de rol van het behoefteprincipe relativeert.

De langere “rechtvaardige” dan “nodige” duur van een uitkering gold vooral voor eigen uitkeringen, terwijl de lagere “rechtvaardige” dan “nodige” hoogte van een uitkering vooral voor de gemiddelde ander gold. Deze ongelijkheid kan worden opgevat als een, zij het subtiele, zelfdienende tendens in de waarneming van rechtvaardigheid. Ze kan niet worden geïnterpreteerd in termen van een grotere waargenomen eigen behoefte, omdat respondenten juist dachten dat ze met een lagere uitkering (en de mannen zelfs met een korter durende uitkering) redelijk comfortabel konden rondkomen dan de gemiddelde ander. Hoe neutraal en onthecht het aanhangen van het gelijkheidsprincipe ook mag lijken, feit is bovendien dat het gelijkheidsprincipe in het huidige onderzoek net het principe was dat voor de respondenten het gunstigst uitkwam (in die zin liggen de huidige resultaten in de lijn van Van Avermaet, 1975). Hoewel op grond van de huidige gegevens niet kan worden besloten of de proefpersonen het gelijkheidsprincipe

hanteerden omwille van hun veralgemeende geloof in het principe zelf of om zelfdienende redenen, toch lijkt het als “gelijkheid” hier kan worden bijgesteld in de zin van een variant op het beroemde citaat uit Orwell’s *Animal Farm*: “All animals are equal, but I am more equal than others”.

Eveneens aanwijzingen voor een zelfdienende vertekening zijn de bevindingen dat mannen denken met een korter durende uitkering toe te kunnen en dat mannen en vrouwen denken met een lagere uitkering rond te kunnen komen dan de gemiddelde ander. Deze vertekening volgt enigszins het patroon dat onder meer door Hoorens en Buunk (1993) is vastgesteld, namelijk dat zelfdienende vertekeningen sterker zijn in een ander-zelf beoordelingsvolgorde dan in een zelf-ander beoordelingsvolgorde. Hoorens (1995) verklaarde dit volgorde-effect in termen van het door Codol (1987) reeds vastgestelde asymmetrie-effect bij sociale vergelijkingen. Deze verklaring houdt in dat mensen het minder erg vinden te accepteren dat anderen op hen lijken wanneer ze zelf als referentiepunt van de vergelijking fungeren (wat het geval is in de zelf-ander volgorde) dan wanneer de ander als referentiepunt fungeert (wat het geval is in de ander-zelf volgorde), omdat het impliciet of expliciet aangewezen worden als referentiepunt reeds een zekere mate van superioriteit inhoudt (voor een meer uitgewerkte presentatie van deze redenering zie Hoorens, 1995).

Tenslotte traden er in het huidige onderzoek enkele opmerkelijke sekseverschillen op, hoewel deze wederom vrij subtiel waren. In tegenstelling tot wat kon verwacht op grond van onderzoek over sekseverschillen in de waargenomen rechtvaardigheid van beloningen (Major, 1987; Desmarais en Curtis, 1997) noemden mannen over het algemeen voor zichzelf en de gemiddelde ander van dezelfde sekse, geen hogere uitkeringen dan vrouwen. Mannen vertoonden wel een sterkere zelfdienende vertekening in de inschatting van noodzakelijke uitkeringen dan vrouwen, wat erop wijst dat mannen meer dan vrouwen denken dat ze erin zouden slagen met minder toe te kunnen dan anderen. Dit is vrij opmerkelijk omdat onderzoek over zelfdienende vertekeningen doorgaans geen sekseverschillen oplevert.

In vervolgonderzoek zal niet alleen worden nagegaan of vergelijkbare resultaten optreden in een meer representatieve steekproef van jongeren, maar zal ook worden getracht om “nodige” en “rechtvaardige” hoogte- en duurgegevens te verkrijgen binnen één en dezelfde groep van respondenten. Op die manier kan het gebruik van het behoeften- en gelijkheidsprincipe fijnmaziger worden getest. Eveneens zal nader worden ingegaan

op het gevonden sekseverschil en is onderzoek gepland over de relatieve rol van alternatieve verdelingsprincipes zoals het prestatie- en het schuldprincipe. Dat alles zal gebeuren door via het gebruik van scenario's de waargenomen eigen en andermans behoeften, schuld, prestaties en sociale bijdragen te manipuleren.

Het onderzoeksproject waarvan het hier gerapporteerde experiment deel uitmaakt, heeft gedeeltelijk tot doel om inzicht te verschaffen in de psychologische betekenis van het sociale zekerheidstelsel. Hoe exploratief het huidige experiment ook mag zijn, toch bevat het de kiem van enkele belangrijke beleidsimplicaties. Uitkeringen hoeven blijkbaar niet alle kosten te dekken, als mensen er maar op kunnen rekenen er meer dan voldoende lang over te kunnen beschikken. Dit kan verband houden met het hogere aantal ontbrekende waarden bij duur- dan bij hoogtegegevens: allicht kunnen mensen beter inschatten hoeveel ze nodig hebben dan gedurende welke periode ze die noden zullen ondervinden, zodat ze geneigd zijn om vooral qua duur van een uitkering op veilig te spelen. Als dat klopt, betekent het op beleidsniveau dat een ingreep in de duur van uitkeringen een relatief grote mate van onzekerheid kan oproepen. De vastgestelde zelf-ander verschillen suggereren bovendien dat het gelijkheidsprincipe niet al te gemakkelijk mag worden aangegrepen bij het streven naar een zo groot mogelijk maatschappelijk draagvlak voor sociale uitkeringen. Het reeds genoemde vervolgonderzoek zal moeten aantonen of dit gelijkheidsprincipe nog altijd wordt aangehangen wanneer respondenten hun eigen behoeften groter achten dan die van anderen.

Het huidige onderzoek heeft ook een aantal methodologische implicaties voor surveys over de sociale zekerheid (en over andere thema's die te maken hebben met subjectieve welvaart) zoals die worden ontwikkeld door sociologen, opinie-onderzoekers en economen die gebruik maken van subjectieve gegevens. De formulering van de gebruikte vragen(lijsten) blijkt bij een nauwkeurige analyse vaak gebaseerd op impliciete aannames over het menselijk denken en over de manier waarop antwoorden op vragenlijsten tot stand komen. Er wordt bijvoorbeeld al te gemakkelijk gedacht dat de termen "de uitkering die iemand nodig heeft" en "een rechtvaardige uitkering" door elkaar kunnen worden gebruikt, omdat ze op hetzelfde zouden neerkomen – een persoonlijke ervaring die beide auteurs hebben opgedaan wanneer ze hun onderzoek met collega's bespraken. Hierbij wordt dus impliciet een behoefteprincipe gehanteerd in combinatie met een vrij rationeel mensbeeld. Onze gegevens laten zien dat de termen psychologisch-descriptief gezien niet inwisselbaar zijn, dat diverse factoren hun

onderlinge verhouding modereren, en dat althans onze respondenten het behoefteprincipe allerm minst als centraal rechtvaardigheidsprincipe hanteren. We hopen dan ook dat het huidige onderzoek een aanzet mag betekenen tot de eerder al aanbevolen multidisciplinaire samenwerking op het vlak van het sociale-zekerheidsonderzoek.

Literatuur

Codol, J.P. (1987). Comparability and incomparability between oneself and others: Means of differentiation and comparison reference points. *European Journal of Cognitive Psychology*, 7, 87-105.

Desmarais, S. & Curtis, J. (1997). Gender and perceived pay entitlement: Testing for effects of experience with income. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72, 141-150.

Hoorens, V. (1993). Self-enhancement and superiority biases in social comparison. In Stroebe, W. & Hewstone, M. (Eds.) *European Review of Social Psychology*, Vol. 4, Chichester: Wiley, p. 113-139.

Hoorens, V. (1994). Een kleine psychologie van de roze bril: Zelfdienende vertekeningen bij sociale vergelijking. *Psychologie en Maatschappij*, 18, 13-24.

Hoorens, V. (1995). Self-favoring biases, self-presentation and the self-other asymmetry in social comparison. *Journal of Personality*, 63, 793-817.

Hoorens, V. & Buunk, B.P. (1993). Social comparison of health risks: Locus of control, the person-positivity bias, and unrealistic optimism. *Journal of Applied Social Psychology*, 23, 291-302.

Major, B. (1987). Gender, justice, and the psychology of entitlement. In: P. Shaver & C. Hendrick (Eds.). *Review of Personality and Social Psychology*, Volume 7 (pp. 124-148). Newbury Park: Sage.

Mellers, B.A. & Baron, J. (Eds). (1993). *Psychological perspectives on justice: Theory and applications*. New York: Cambridge University Press.

Nelissen, J. (1997a). De toekomstige uitgaven in het kader van de gezondheidszorg. *Bevolking en Gezin*, 29-42.

Nelissen, J. (1997b). Hoe hoog moet een uitkering zijn? *Economisch-Statistische Berichten*, 82, p. 499.

Van Avermaet, E. (1975). *Equity: A theoretical and experimental analysis*. Unpublished doctoral dissertation. Santa Barbara, University of California.

Van Oorschot, W. (1996). *Nederland over sociale zekerheid en arbeid*. WORC Report 96.12.007/2. Katholieke Universiteit Tilburg: WORC.

Verbon, H.A.A. (1998). Vergrijzing: verdeling is het probleem. *Economisch-Statistische Berichten*, 83, p. 232.